

ФЕДЮН

Олена Ігорівна,

аспірантка кафедри історіографії,
джерелознавства, археології і методики
викладання історії
Донецького національного університету
(м. Вінниця)

ІСТОРИЧНА НАУКА В УРСР У 1950-х – 1980-х рр.: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ВИМІР

У статті розглядається розвиток історичної науки на теренах України у другій половині ХХ ст. (1950-ті – 1980-ті рр.). Дане питання висвітлюється в історіографічному заломленні, що дозволяє більш чітко окреслити концептуальні підходи радянських українських істориків до написання робіт. У дослідженні проаналізовано деякі основні історіографічні праці зазначеного періоду, виявлено їх позитивні моменти та недоліки. Акцент зроблено на вивченні академічних видань – монографій, колективних праць, статей та дисертаційних досліджень.

Ключові слова: історіографія, КПРС, ідеологізація, кліше, офіційна лінія партії.

Данная статья посвящена изучению состояния исторической науки в советской Украины во второй половине ХХ в. (1950-е – 1980-е гг.). Данный вопрос рассматривается в историографическом разрезе, что дает возможность опередить концептуальные подходы советских украинских историков к написанию работ. В статье также дан анализ некоторым основным историографическим и историческим произведениям указанного периода, выявлены их положительные стороны и недостатки. Акцент был сделан на изучении академических изданий – монографий, коллективных трудов, статей и диссертационных исследований.

Ключевые слова: историография, КПСС, идеологизация, клише, официальная линия партии.

This article cast light upon the development of the historical science in Ukrainian Soviet Socialistic Republic during the second half of XX century(1950–1980-s). The following question is reviled through historiography , which allows to make more precise conclusion about approaches of soviet Ukrainian historians in their works. Soviet historical science deals muchg with ideology and myths, in its

work was based on the regulations and guidelines of the Communist Party of the Soviet Union, as a whole, is not a positive feature for history as scientific knowledge.

Keywords: *historiography, the CPSU, indoctrination, a cliché, the official line of the party.*

Історична наука є невід'ємною складовою суспільного життя. Історія в усі часи була провідною складовою у формуванні громадської свідомості. Радянська наукова система, що мала ідеологічне забарвлення та міфотворчий характер, дещо однобічно зверталася до «уроків історії» у побудові державної політики, а відтворювала «власну» історію, відмінну від реального соціального буття. На сьогоднішній день актуальним є питання стану розвитку історичної науки в УРСР–СРСР у 1950-х – 1980-х рр. Метою даного дослідження є аналіз пріоритетних тем вивчення для українських радянських істориків другої половини ХХ ст.

Історіографія даного питання представлена роботами таких дослідників, як Я. Калакура, В. Яремчук та інші [8]. Порівнюючи сучасне становище історичної науки із її становищем у часи УРСР, українські науковці виявляють низку концептуальних, методологічних ознак радянської історіографії. Так, радянська історична наука позначається колом «класичних» тем, які постійно досліджувалися на сторінках різних наукових видань. Це коло є обмеженим і складається з таких проблематик, як історія Великого Жовтня, колгоспне будівництво, соціалістичне змагання, Велика Вітчизняна війна, промисловий і сільськогосподарський розвиток тощо. Вивчення цих тем супроводжувалося певним набором кліше та фразеологізмів, якими були насичені наукові праці.

Лібералізація суспільно-політичного життя, яку привнесла хрущовська «відлига», спричинила зміни в історичних дослідженнях, визначивши нові наукові теми та підходи, що були заборонені в сталінську добу. У зв'язку із запровадженням процесу реабілітації жертв сталінських репресій, почалися перегляд окремих ідеологічних догм та спроба більш критичного аналізу подій, що відбувалися на теренах СРСР у першій половині ХХ ст. Саме з другої половини 1950-х рр. до написання були залучені нові архівні документи,

замовчувані періодичні видання, а досягнення радянського будівництва набували критичного пояснення.

Слід вказати, що в другій половині ХХ ст. українські історики намагалися дотримуватись класичних радянських постулатів у своїх розвідках. Але в той же час вони робили перші спроби вийти за визначену офіційну межу історичних досліджень, підготувавши цілу низку нових за своїм форматом наукових праць. Наприклад, В. Дядиченко – відомий історіограф – у своїй праці «Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII–XVIII ст.» репрезентував новий погляд на Гетьманщину [4]. У його роботі вона постала як автономна одиниця в межах Російської імперії, зі своїми ознаками державності. Також В. Дядиченко був одним з перших радянських істориків УРСР, хто підготував розділ про українську історіографію для третього тому «Очерков истории исторической науки в СССР».

Рухаючись у фарватері марксистсько-ленінської ідеології, автори «Очерков» викладали класичні радянські тези: про єдність історичного процесу на теренах всього Радянського Союзу, про керівну роль Комуністичної партії тощо. Але увагу привертає і певний плюралізм даного твору, який визначається у розподілі розділів монографії за вченими-істориками з різних союзних республік. Завдяки цьому, загальна ідея роботи дещо вийшла за межі марксистської догми, розширившись у бік національного аспекту історіописання.

Надзвичайно великий масив матеріалу опановувала група науковців на чолі із академіком, спеціалістом в області палеографії та спеціальних історичних дисциплін М.М. Тихомировим. Слід зазначити, що перший том «Очерков» готувався дуже обережно, адже у 1941 р. гострій критиці була піддана «Русская историография» М.Л. Рубінштейна через «захоплення буржуазним об'єктивізмом» [12]. Так, зміст «Очерков» неодноразово ретельно перевірявся, навіть декілька разів переобирався колір видання. Слід підкреслити, що перший том даної праці виявився насиченим іменами різних істориків та їхнім внеском у розвиток вітчизняної науки. Але всі ці постаті були

носіями ідей, які радянська наука у сучасному розумінні трактувала як націоналістичні. Так, наприклад, такі видатні українські історики, як Д. Бантиш-Каменський, М. Маркевич, П. Куліш, М. Костомаров та інші згадуються в праці як «націоналістичні», «буржуазні» науковці, які спотворювали історичну дійсність. Зокрема, у першому томі зазначено: «В сочинениях Д. Бантыш-Каменского и Н. Маркевича всячески восхваляются гетманы, украинские феодалы и старшины, замалчиваются факты непрерывного сотрудничества и взаимопомощи русского и украинского народов. Больше того, Н. Маркевич выдвинул лживый националистический тезис о «младшем брате, северном россиянине» и о демократизме Запорожской Сечи» [11, с. 604]. У цілому, відповідно до загальної концепції написання історичних творів, у теоретичному плані «Очерки» виступають як тенденційний твір із піднесенням радянської наукової думки над «буржуазною» західною.

Із колективних робіт зазначеного періоду слід також назвати роботу «Историография истории Украинской ССР». Дана розвідка була підготовлена колективом радянських істориків, більшість з яких були членами Української академії наук. Серед них: Д.Я. Телегін – дослідник давньої історії України, В.М. Ричка – дослідник Київської Русі, Ф.П. Шевченко – дослідник соціально-політичних проблем історії України XVII—XX ст. та інші. Слід відмітити, що текст роботи витриманий в класичному радянському стилі, коли історичні процеси слушно вписуються в марксистсько-ленінську схему розвитку суспільства. «Историография» не стала винятком в нищівній критиці так званих «буржуазних» істориків: «...В. Антонович, придерживаясь лженаучного постулата о «бесклассовости» украинского народа, подчинил ему свои истолкования истории гайдамацкого движения, ... освободительной борьбы крестьянско-козацких масс под руководством С. Палия...» [6, с. 114].

Розуміючи той факт, що праці істориків не можливо всі без винятку підігнати під основні положення марксистсько-ленінської ідеології, автори «Историографии» вдалися до певних хитрощів. Так, погляди Д.М. Бантиш-

Каменського оцінені як позитивно, так і негативно: «Д.Н. Бантыш-Каменский, приводя значительный фактический материал, излагал его с монархических позиций, игнорировал роль народных масс, идеализировал русское самодержавие, украинских гетманов и старшину», і поруч: «Большой источниковедческой базой в освещении Северной войны отличается работа Д.Н. Бантыш-Каменского по истории Украины. Автор разоблачал коварную деятельность Мазепы, его провокационную роль в отношениях между Запорожьем и правительством России...» [6, с. 124, 126]. Більш ревно автори видання ставилися до постатей М. Костомарова та М. Грушевського. Так, М. Костомарова, називаючи «буржуазно-націоналістичним істориком», звинувачували у використанні недостовірної джерельної бази: «Основываясь на документальном материале, введенном в научный оборот Н. Костомаровым (на его сомнительный характер указывали еще дореволюционные исследования), они тщетно пытаются изобразить крымского хана как союзника Б. Хмельницкого, без которого невозможно было ведение войны» [6, с. 135]. М. Грушевського автори «Историографии» звинувачували в антикомуністичних поглядах, а його історичні погляди відверто шкідливими: «Огромный вред развитию исторических знаний принесли работы украинских буржуазно-националистических историков П. Кулиша, В. Антоновича, М. Грушевского и других, выступивших с теорией «бесклассовости украинского народа» [6, с. 64].

У 1965 р. видано бібліографічний довідник «Історія історичної науки в СРСР. Дожовтневий період». Дана робота охоплює період від давніх часів до першої половини ХХ ст. і висвітлює здобутки істориків у зазначений час. Слід вказати, що в даному бібліографічному покажчику містяться майже всі імена українських істориків, що, без сумніву, є позитивним. Так, у першій групі згадуються імена М. Максимовича, М. Грушевського, О. Рігельмана, Д. Багалія та багатьох інших. Подібно іншим роботам з історіописання радянського періоду, у змісті є розділ «Історики України», присвячений виключно вітчизняним українським історикам. Тут можна зустріти імена діаспорних

істориків таких, як Н. Василенко-Полонська, М. Драгоманов, О. Єфименко, О. Апанович та інші. Примітним є той факт, що не дивлячись на всеосяжність і всеохоплюючість імен даного видання, діяльність українських істориків висвітлена здебільшого однобічно, не торкаючись їх концептуальних поглядів.

Слід констатувати, що даний твір є продуктом «відлиги», що містить позитивні та негативні риси відповідної доби. Так, його позитивним аспектом стало відтворення постатей і наукової спадщини українських істориків, які були заборонені в сталінські часи. Недоліком даної збірки є її тенденційність, відображення офіційної лінії. Але в цілому на сьогоднішній день дана робота є корисною для дослідників.

Новий погляд на історію українського селянства та робітництва представив І. Гуржій у своїй праці «Зародження робітничого класу України (кінець XVIII – пер. пол. XIX ст.)», який започаткував нову періодизацію історії робітничого класу, а також залучив до наукового обігу багату джерельну базу, що давало змогу подивитися на дану проблематику під новим кутом [2].

Прикладом послаблення політичного тиску на дослідників була поява досліджень локального характеру. Актуальності набула тематика історії Західної України. У даному заломленні працював відомий радянський вчений І. Компанієць, якому належать такі праці: «Боротьба за радянську владу на Буковині» (1950), «Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917–1918)», «Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. (1900–1919 рр.)» та інші [9].

Період «застою», який панував у радянському суспільно-політичному житті у другій половині 1960-х – другій половині 1980-х рр., спричинив негативний вплив на розвиток історичної науки. У дослідженнях панувала асиметричність, не дивлячись на те, що офіційно вивченню підлягали всі періоди історії. Як і раніше, пріоритет у вивченні віддавався радянському періоду. Багато праць було присвячено давній історії України, що розглядалася в руслі загального суспільного процесу з позицій марксистського розуміння

історії. Серед таких слід зазначити праці М. Котляра «Галицька Русь у другій половині XVI – першій чверті XV ст.», В. Грабовецького «Гуцульщина в XIII – XIX ст. Історіографічний нарис» та інші [10].

У середині 1980-х рр., коли у вітчизняних дослідників спостерігається підвищений інтерес до історіографії як наукового знання, у світ вийшла збірка статей «Историография истории СССР: проблемы преподавания и изучения». Особливу увагу привертають статті, присвячені методиці викладання історіографії у вищих навчальних закладах. Такі автори, як О. Ваксер, А. Шикло, Т. Бахтілова, Ю. Мошков та інші розглядають структуру семінарських та лекційних занять, наголошують на провідних методах викладання курсу історіографії. У цілому, змістовне наповнення статей даної збірки не відрізняється від інших праць радянського періоду. Так, Ю. Мошков у статті «О содержании лекций по истории советской исторической науки» наголошує на універсальності ленінського вчення, називаючи «вождя» «основоположником советской исторической науки» [5]. Роль Комуністичної партії визначалась як провідна в усіх галузях: «Большое влияние на подъем исследовательской работы оказала деятельность КПСС в идеологической области. Появились несомненные признаки общей зрелости советской исторической науки» [5, с. 150]. Слід зазначити, що загальний зміст статей виглядає більш-менш неупереджено, порівняно із працями доби «застою». Текст не вирізняється великою кількістю радянських історичних кліше, немає посилань на партійні з'їзди. Тож, дана збірка є корисною для сучасних істориків-дослідників.

У таких умовах історики більше уваги стали приділяти вивченню культурних процесів в Україні. Дана тематика майже не містила ідеологічного характеру, тому легко піддавалась об'єктивному аналізу історика. Так, Я. Ісаєвич видав такі монографії: «Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст.», «Джерела з історії української культури доби феодалізму», «Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні» тощо [7].

У радянські часи з історіографії писались не тільки монографії і статті, а й захищались дисертації. Актуальність визначалася у залежності із їх дотичністю до існуючої сучасності. «Найбажанішими» дисертаціями вважались ті, які були присвячені класичним радянським темам. У 1984 р. була написана дисертація «Советская историография Декабрьского вооруженного восстания 1905 г. на Украине», автором якої була О. Белоцька [1]. Дана розвідка насичена посиланнями на класиків марксизму-ленінізму і в цілому відповідає тогочасним стандартам історичного дослідження. Окрім того, названа робота має дидактичний характер, про що зазначено у вступі: «Кроме того, изучение и популяризация одной из самых ярких страниц истории революционной борьбы рабочего класса нашей страны служит делу воспитания советских людей на лучших боевых традициях российского пролетариата в духе социалистического патриотизма и интернационализма, формированию научного марксистско-ленинского мировоззрения» [1].

Серед дисертацій 1950-х – 1980-х рр. можна назвати роботу А.Джамала «Советская историография (1960-х – начала 80-х годов). Проблемы интернационализации общественной жизни в СССР», працю О. Щодри «Историческая наука в Московском университете 1934-1941 гг.», Н.Канищевої «Предпосылки Великой Октябрьской социалистической революции в освещении западногерманской буржуазной историографии», В. Трет'якова «История комбедов на Урале в советской исторической литературе второй половины 50- начала 80-х гг.» та багатьох інших [3].

Слід зазначити, що друга половина 1980-х років не відзначилася для історичної науки масштабними змінами, не дивлячись на певне послаблення державного контролю за тематикою історичних досліджень через наростання кризової ситуації. Історичні дослідження продовжували залишатись підконтрольними державним органам. Але в зазначений період намітилася тенденція до розширення ареалу тем, що вивчалися, наукові роботи поступово наповнювалися раніше забороненими іменами.

Таким чином, радянська історіографія складає окремий пласт в загальноукраїнській історичній науці. Тогочасні дослідники при написанні своїх робіт дотримувались певних догм Комуністичної партії, яка виконувала керівну роль у розвитку історичної науки як частини ідеологічної політики держави. Дослідницька робота істориків обмежувалася колом бажаних тем для вивчення, серед яких були історія Великого Жовтня, колгоспне будівництво, соціалістичне змагання, Велика Вітчизняна війна тощо. Із певними змінами в політичному режимі та періодичними послабленнями ідеологічного тиску, коло цих тем могло розширюватись, але все ж не виходило за межі «офіційної лінії». Здобутком істориків УРСР–СРСР другої половини ХХ ст. є видання монументальних узагальнюючих творів, які є корисними для дослідників і сьогодні. Негативними рисами є їх тенденційність та ідеологізованість.

Список використаної літератури

1. *Белоцкая О. А.* Советская историография Декабрьского вооруженного восстания 1905 г. на Украине [Електронний ресурс] / О. А. Белоцкая. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/sovetskaya-istoriografiya-dekabrskogo-vooruzhennogo-vosstaniya-1905-goda-na-ukraine>.
2. *Гуржій І. О.* Зародження робітничого класу України (кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.) / І. О. Гуржій. – К., 1958. – 180 с.
3. *Джамал А. А.* Советская историография (1960-х – начала 80-х годов). Проблемы интернационализации общественной жизни в СССР [Електронний ресурс] / А. А. Джамал. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/sovetskaya-istoriografiya-1960-kh-nachala-80-kh-godov-problemy-internatsionalizatsii-obshche>>; *Щодра О. М.* Историческая наука в Московском университете 1934–1941 гг. [Електронний ресурс] / О. М. Щодра. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/istoricheskaya-nauka-v-moskovskom-universitete-1934-1941-gg>; *Канищева Н. И.* Предпосылки Великой Октябрьской социалистической революции в освещении западногерманской буржуазной историографии [Електронний ресурс] / Н. И. Канищева. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/predposylki-velikoi-oktyabrskoi-sotsialisticheskoi-revolyuutsii-v-osveshchenii-zapadnogermans>>; *Третьяков В. В.* История комбедов на Урале в советской исторической литературе второй половины 50- начала 80-х гг. [Електронний ресурс] / В. В. Третьяков. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/istoriya-kombedov-na-urale-v-sovetskoj-istoricheskoi-literature-vtoroi-poloviny-50-nachala-8>.

4. *Дядиченко В. А.* Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. / відп. ред. І. О. Гуржій ; АН УРСР, Ін-т історії. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 532 с.

5. *Историография истории СССР* : проблемы преподавания и изучения : сб. науч. тр. / Отд-ние истории АН СССР, Науч. совет по проблеме «История исторической науки», Калининск. гос. ун-т ; ред. М. В. Нечкина [и др.]. – Калинин, 1985. – 161 с.

6. *Историография истории Украинской ССР* / под ред. Н. С. Шафета. – К., Наук. думка, 1987. – 553 с.

7. *Ісаєвич Я. Д.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI – XVIII ст. : [монографія] / Я. Д. Ісаєвич. – К., 1966. – 251 с.; *Джерела з історії української культури доби феодалізму.* – К., 1972. – 144 с.; *Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні.* – Л., 1983. – 155 с.

8. *Калакура Я. С.* Українська історіографія : курс лекцій / Я. С. Калакура. – К. : Генеза, 2012. – 512 с.; *Яремчук В. П.* Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / В. П. Яремчук. – Острог, 2009. – 526 с.

9. *Компанієць І. І.* Боротьба за Радянську владу на Буковині / І. І. Компанієць. – К., 1950. – 64 с.; *Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917–1918).* – К., 1957. – 111 с.; *Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. (1900–1919 рр.).* – К., 1960. – 372 с.

10. *Котляр М. Ф.* Галицька Русь у другій половині XVI – першій чверті XV ст. : іст.-нумізматичне дослідж. / М. Ф. Котляр. – К., 1968. – 141 с.; *Грабовецький В. В.* Гуцульщина XIII–XIX століть : іст. нарис / В. В. Грабовецький. – Л., 1982. – 151 с.

11. *Очерки истории исторической науки в СССР* / ред. кол. : М. Н. Тихомиров (отв. ред.), М. А. Алпатов, А. Л. Сидоров. – Т. 1. – М., 1955. – 692 с.

12. *Рубинштейн Н. Л.* Русская историография / Н. Л. Рубинштейн. – СПб., 2008. – 939 с.